

Смарт-спеціалізація як дієвий інструмент реновації белігеративно-рекреаційних систем

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-0/15>

Петровський І.І.

Надішла: 27 листопада 2025 року

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, ivan.petrovskiy@knu.ua

Прийнята: 3 грудня 2025 року

Анотація. У статті окреслено принципіві «можливості» застосування інструментарію смарт-спеціалізації у процесі відновлення белігеративно-рекреаційних систем – особливого типу територіальних утворень. Мета роботи – показати, що орієнтація на власні ресурси та участь стейкхолдерів може сприяти перетворенню регіонів, які зазнали різного роду мілітарних впливів, на драйвери інноваційного розвитку, та заповнити у такий спосіб методологічну прогалину у відновленні повоєнних територій, пропонуючи інтегрований інструмент, який поєднує ремедіацію з довгостроковим соціально-економічним розвитком, й може бути адаптованим для імплементації на прикладі інших регіонів. Під час здійснення цього дослідження було доведено, що фокус на місцевих активах зменшує вразливість територій і сприяє формуванню стійких конкурентних переваг. Запропонована концептуальна модель запровадження інструментарію смарт-спеціалізації в якості основних блоків містить: аналіз потенціалів економічної структури та інфраструктури екологічного стану; «підприємницьке відкриття», під час якого влада, бізнес, наука і громада формують кластери на базі оборонних підприємств, туризму, «зелених» технологій і культурних індустрій; інноваційно-інфраструктурний розвиток та механізми фінансування; цифровізацію управління з електронними сервісами, моніторингом та прогнозуванням; моніторингові дослідження, що допомагає коригувати пріоритети за індикаторами економічного зростання, інвестицій, якості життя. Підкреслено та наголошено на соціальних аспектах такого інструментарію – реінтеграції ветеранів та переселенців, підтримці громад й локальному брендингуванні; виокремлено його переваги у контексті стимулювання інвестицій, створення інноваційних кластерів та зміцнення співпраці оборонного й «цивільного» (зокрема, туристсько-рекреаційного) секторів.

Ключові слова: белігеративні системи, белігеративно-рекреаційні системи; післявоєнна відбудова; смарт-спеціалізація; стійкий розвиток.

Smart specialisation as an effective tool for the renovation of belligerent-recreational systems

Petrovskiy I.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ivan.petrovskiy@knu.ua

Abstract. The article outlines the principal “opportunities” for applying smart specialisation instruments in the recovery of belligerent-recreational systems – a specific type of territorial formations. The aim of the paper is to demonstrate that an orientation toward endogenous resources and stakeholder participation can help transform regions affected by various military impacts into drivers of innovation-led development and thus fill a methodological gap in the recovery of post-war territories by proposing an integrated tool that combines remediation with long-term socio-economic development and can be adapted for implementation in other regions. The study shows that focusing on local assets reduces territorial vulnerability and contributes to the formation of sustainable competitive advantages. The proposed conceptual model for introducing smart specialisation instruments includes the following core blocks: analysis of the potential of the economic structure and infrastructure, and of the environmental condition; an “entrepreneurial discovery” process during which government, business, academia, and the community form clusters based on defence enterprises, tourism, green technologies, and cultural industries; innovation- and infrastructure-driven development and financing mechanisms; digitalisation of governance through e-services, monitoring, and forecasting; and

monitoring studies that enable the adjustment of priorities using indicators of economic growth, investment, and quality of life. The paper emphasises the social dimensions of this toolkit – reintegration of veterans and internally displaced persons, support for communities, and local branding – and highlights its advantages in stimulating investment, creating innovation clusters, and strengthening cooperation between the defence and “civilian” sectors (in particular, the tourism and recreation sector).

Keywords: *belligerent systems; belligerent-recreational systems; post-war reconstruction; smart specialisation; sustainable development.*

Вступ. Трансформація географічних просторів, як результат руйнівного впливу на них воєнних дій, неминуче призводить до перебудови їх функціональної структури. Це зумовлює зростаючу потребу у вдосконаленні науково-обґрунтованих підходів щодо перетворення таких просторів на функціонально стійкі та безпечні територіальні системи. У постмілітарні часи регіони стикаються з новими викликами: необхідністю відновлення зруйнованої інфраструктури, повернення життя на звільнені/деокуповані/розміновані/відновлені території, інтегрування оборонних об'єктів до низки суспільно-значущих та набуття ними нових постмілітарних функцій, відновлення економічної активності та формування привабливого іміджу територій для потенційних інвесторів і туристів. Саме тому, як відповідь на подолання означених та інших викликів, белігеративні системи та їх різновиди (як-от белігеративно-туристичні, белігеративно-рекреаційні та ін.) мають перетворитися на такі, які асоціюються із комфортним середовищем проживання населення й рекреації (важливої складовою щоденного відновлення) місцевих мешканців, ветеранів та гостей регіону (Udovychenko & Petrovskyi, 2024).

Подвійна природа таких систем зумовлює необхідність пошуку збалансованих стратегій розвитку, здатних забезпечити і безпеку, і економічне процвітання, і соціальну стабільність. У цьому контексті застосування традиційних підходів до планування територій виявляється недостатнім, адже вони розроблялися без урахування специфічного поєднання функцій, притаманних власне белігеративним системам та їхнім різновидам. Проте такі простори потребують одночасно як інфраструктурного відновлення, так і створення нових робочих місць, подолання психологічних наслідків війни, а також відновлення екологічної рівноваги та формування нової їх ідентичності. За цих умов важливим є пошук таких інструментів, які б дозволили розкрити потенціал означених систем через залучення до цього процесу не лише просторових планувальників, а і всіх інших стейкхолдерів, та у повній мірі використовувати локальні переваги (Udovychenko & Petrovskyi, 2024).

Одним із таких реноваційних інструментів може бути визнано концепцію смарт-спеціалізації. Вона передбачає концентрацію «ресурсів» стейкхолдерів на тих видах діяльності, щодо яких дослідний полігон виявляє найбільший потенціал, й допомагає визначити ключові пріоритети подальшого розвитку на основі підприємницького «відкриття» та реалізовувати широкий діалог між бізнесом, наукою, владою та громадою. Разом з тим, смарт-спеціалізація (European Commission, 2023) вважається дієвим механізмом регіонального зростання, що здатний забезпечити залучення інвестицій, спонукати розвиток інноваційної інфраструктури, посилювати конкурентоспроможність економіки тощо.

Нагальність такого роду досліджень визначається також і тим, що більшість авторів поствоєнних програм регіонального розвитку зосереджують свою увагу переважно на відбудові інфраструктури та соціальній підтримці населення, проте не обґрунтовують та не закладають базис для довгострокових умов зростання та розбудови регіонів. Натомість концепція смарт-спеціалізації сутнісно закладає основи для запровадження альтернативного підходу, спрямованого на виявлення та розвиток конкурентних переваг територій через участь бізнесу, науки, влади та громади.

Саме зважаючи на ці аргументи, в якості *мети* цього *дослідження* ставимо перед собою проаналізувати потенціал та окреслити обмеження смарт-спеціалізації, який розглядається як дієвий інструмент реновації белігеративних та белігеративно-рекреаційних систем. Для досягнення цієї мети було визначено за необхідне розв'язати низку *наукових завдань*, серед яких: а) окреслити сутнісно-структурні риси белігеративно-рекреаційних систем; б) розкрити ключові теоретичні засади смарт-спеціалізації та релевантність їхньої імплементації на прикладі поствоєнних територій; в) означити механізми інтеграції смарт-спеціалізації у політику та практику відновлення белігеративно-рекреаційних систем; г) проаналізувати міжнародний досвід та д) оцінити перспективи впровадження розглянутого підходу в Україні в умовах повсюдного поширення мілітарних впливів, зумовлених повномасштабним вторгненням на її територію.

В якості *об'єкту дослідження* було обрано белігеративно-рекреаційні системи (в контексті післявоєнного відновлення території України в цілому та окремих територіальних громад, зокрема). Складність розуміння та ідентифікації актуальних белігеративно-рекреаційних систем полягає у тому, що в їх межах поєднуються як наслідки воєнних впливів/руйнувань, так і соціально-психологічні травми населення (яке потребує негайного відновлення життєвих сил та психоемоційного здоров'я), що посилює потребу у інтеграції оборонних і цивільних функцій.

Здебільшого програми реконструкції територій, що зазнали воєнних впливів (белігеративних та белігеративно-рекреаційних систем), спрямовані на їх фізичне відновлення та соціальну підтримку населення, але часто позбавлені стратегічного підходу щодо економічної та соціальної трансформації, що призводить до відсутності довгострокових планів розвитку та синергії між секторами економіки. Саме з огляду на це пропонується розглянути можливості застосування концепції смарт-спеціалізації щодо відновлення таких територій. Це уявляється можливим шляхом поєднання вивчення та врахування під час запровадження просторового планування системи місцевих ресурсів – культурної спадщини, природних умов, наукових та військових установ – як основи подальшого розвитку. При цьому смарт-спеціалізація розглядається як інструмент, який дозволяє вдало виявляти нішеві сектори й альтернативні види економічної діяльності шляхом створення інноваційних кластерів, наприклад, у сфері технологій подвійного призначення, екотуризму, культурних та креативних індустрій тощо. Таким чином, белігеративно-рекреаційні системи перетворюються на унікальні «активи» для створення нових можливостей територіальних громад й досягнення ними стійкості, поєднуючи відновлення із тривалим (в т.ч. постмілітарним) розвитком.

Матеріали і методи досліджень. Методологічну основу дослідження формує синтез загальнонаукових та спеціальних методів. З іншого боку, для потреб визначення сутності та історичного контексту белігеративно-рекреаційних систем застосовується історико-системний метод, що дозволяє простежити трансформацію військових об'єктів та набуття ними нових (цивільних, зокрема рекреаційних) функцій. Під час розгляду теоретико-методологічних засад концепції смарт-спеціалізації та для цілей узагальнення наукових підходів і матеріалів застосовано аналітико-компаративний метод.

Емпіричну базу дослідження формують відкриті джерела інформації за останні роки (2022-2025), насамперед, наукові публікації українських та європейських дослідників, матеріали міжнародних організацій, а також дані про конкретні проекти впровадження смарт-спеціалізації у країнах Євросоюзу і Україні. Так, увагу привертала робота І. Підоричевої та А. Баш, де підкреслено, що промислові області України на прифронтових територіях зазнали значних руйнувань; автори доводять, що продовження довоєнної траєкторії розвитку є неприйнятним, а реалізація концепції смарт-спеціалізації може забезпечити структурну трансформацію економіки й формування нових конкурентних переваг, необхідних для відновлення таких регіонів (Pidorycheva & Bash, 2024). Інша важлива публікація належить

В. Хотри та У. Росолі: вона присвячена ролі культурних і креативних індустрій у повоєнному відновленні та демонструє, що інтеграція цих секторів у регіональні стратегії смарт-спеціалізації може стати драйвером соціально-економічної стійкості. Автори аналізують європейський досвід (Каталонія, Фландрія) та приклади українських регіонів (Львів, Полтава, Одеса), пропонуючи механізми кластеризації, інноваційні ваучери та партнерства, які слід врахувати при відновленні (Hotra & Rosola, 2025). Наголос на розвитку внутрішніх конкурентних переваг робиться й у звіті German Marshall Fund «A Smart Specialization Strategy for Ukraine» (2024), у якому пропонується орієнтуватися на сектори з високою доданою вартістю – зокрема агропродовольство, видобування корисних копалин, оборонні технології, енергетику та ІТ-послуги – і використовувати смарт-спеціалізацію як основу для економічного відновлення (German Marshall Fund, 2024). Крім того, інші дослідники Bezvershenko, Y., Ganguli, I., Talavera, O., Gorodnichenko, Y. у роботі «Innovation for economic resilience» (2025) наголошують на критичній ролі людського потенціалу й регіональних інноваційних програм для відновлення України; вони вказують, що без інвестицій у наукову інфраструктуру й підтримки наступного покоління дослідників країна втратить здатність до інноваційного розвитку (Bezvershenko, Ganguli, Talavera & Gorodnichenko, 2025).

Огляд Європейського суду аудиторів визначає смарт-спеціалізацію як базований підхід інноваційної політики ЄС, що дозволяє регіонам розвивати конкурентні переваги шляхом узгодження власних сильних сторін із потребами бізнесу; у документі також акцентується на значенні підприємницького відкриття, міжрегіональної співпраці та необхідності узгодження інвестицій із визначеними пріоритетами (European Court of Auditors, 2025). У цьому звіті наводяться приклади регіональних стратегій: у Баварії пріоритет було віддано сучасним виробничим технологіям та інноваційним сервісам, тоді як в іспанській Естремадурі – агропродовольчому сектору (European Court of Auditors, 2025). Європейська комісія, у свою чергу, створила спільноту практики смарт-спеціалізації та обсерваторію, запровадила тематичні платформи (агропродовольство, енергетика, індустріальна модернізація, «блакитна» економіка) й інструменти, як-от Interregional Innovation Investments Instrument із бюджетом 570 млн євро, а також ініціювала проект «Регіональні інноваційні долини», що сприяє співпраці регіонів із різними рівнями інноваційності (European Court of Auditors, 2025).

Окремою групою даних стали матеріали про підтримку України в рамках ЄС. В червні 2022 р. Україна приєдналася до програми «Horizon Europe», що дало можливість українським науковцям брати участь у проєктах на рівні з країнами-членами; у грудні 2023 р. у Києві відкрито офіс «Horizon Europe», який надає консультаційні та технічні послуги й сприяє інтеграції до Європейського дослідницького простору (European Commission, 2025). Окрім того, ЄС через Joint Research Centre надає Україні політичні консультації щодо смарт-спеціалізації та технологічного трансферу й підтримує низку ініціатив, зокрема MSCA4Ukraine, EIC4Ukraine, ERC4Ukraine, SUN4Ukraine та U_CAN, які спрямовані на підтримку українських учених, стартапів і міст у впровадженні кліматично нейтральних та інноваційних технологій (European Commission, 2025).

Для оцінювання потенціалу белігеративно-рекреаційних систем та розроблення механізмів реалізації смарт-спеціалізації застосовано методи SWOT-аналізу, профілювання регіонів та аналізу ланцюгів доданої вартості. Під час підприємницького відкриття визначені пріоритети розвитку за участю представників бізнесу, науковців, влади та громадянського суспільства. Також проаналізовано успішні прикладів відновлення поствоєнних територій у Швеції, Іспанії, Фінляндії, Хорватії та окремих регіонах України. Метод порівняння дозволить оцінити ефективність політик і виявити фактори, що сприяють або стримують реалізацію смарт-спеціалізації у белігеративно-рекреаційних системах.

Результати та їх аналіз. Передусім зазначимо, що белігеративно-рекреаційна система – це така система, яка зазнала інтенсивного військового впливу (бойові дії, військова присутність)

і водночас володіє рекреаційними ресурсами або потенціалом для відпочинку та відновлення. Структурно вона поєднує елементи військової інфраструктури (фортифікаційні споруди, полігони, військові містечка), зруйновані або законсервовані унаслідок воєнних дій об'єкти, а також цивільні компоненти – населені пункти, природні ландшафти, парки, курортні чи заповідні зони. Характерною рисою є контраст між військовою спадщиною і потребою мирного використання території: з одного боку, наявні забруднення (наприклад, мінування), екологічні та інфраструктурні збитки, психологічна травма мешканців; з іншого – прагнення перетворити цю територію на безпечний простір життя і відпочинку. Таким чином, белігеративно-рекреаційні системи одночасно несуть функції пам'яті про війну та платформи для нових видів діяльності. Їхнє відновлення повинно збалансовувати вимоги безпеки з довгостроковою стратегією розвитку, щоб територія еволюціонувала до сталого середовища, привабливого для мешканців і відвідувачів. Реновація белігеративно-рекреаційних систем передбачає розв'язання цілого комплексу задач. По-перше, це відновлення та модернізація зруйнованої інженерної, транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури. Необхідно забезпечити житлом переселенців, відбудувати дороги та мости, електромережі та системи водопостачання. По-друге, важливим завданням є реінтеграція белігеративно-рекреаційних систем у загально регіональний економічний простір, створення умов для розвитку підприємництва, залучення інвестицій, розвитку нових кластерів та індустрій. Особливу увагу слід приділяти підтримці малого та середнього бізнесу, адже саме він забезпечує основну частину робочих місць і може оперативно реагувати на місцеві потреби. Третє завдання стосується психологічної реабілітації населення, подолання травм війни та створення середовища, дружнього до ветеранів та вимушених переселенців. Важливо врахувати соціальні аспекти, забезпечити доступ до медицини, освіти, культурних та спортивних заходів. Четверте завдання – формування привабливого міжнародного іміджу регіону, що допоможе залучити інвесторів, туристів, партнерів по кооперації. Виконання цих завдань потребує системного підходу, інтеграції різних галузей та залучення широкого кола стейкхолдерів (Udovychenko & Petrovskyi, 2024).

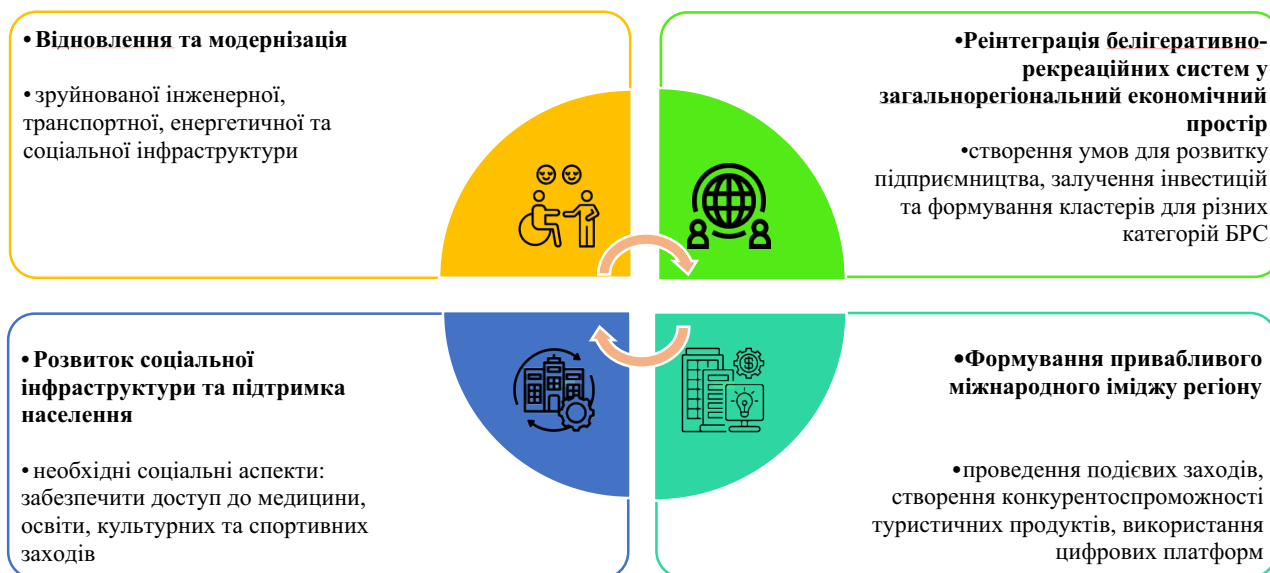

Рис. 1. Комплекс задач для реновації БРС. Складено на основі матеріалів (Udovychenko & Petrovskyi, 2024)

Розглянемо детальний багатоступеневий алгоритм. Перший етап полягає у всебічній оцінці поточного стану території, що включає аналіз економічної структури, наявних активів, трудових ресурсів, стану інфраструктури, інноваційного потенціалу та соціокультурних

особливостей. При цьому ідентифікуються бар'єри, зокрема мінна небезпека, екологічні ризики, демографічні зміни та низький рівень довіри. Наступний етап – процес «підприємницького відкриття», у межах якого органи влади ініціюють відкриті дискусії, створюють консультаційні ради та залучають експертів, підприємців, освітян, представників громадянського суспільства й міжнародних партнерів для визначення перспективних ніш. Такий інклюзивний підхід забезпечує реалістичність вибраних пріоритетів і їхню підтримку з боку місцевих громад.

Третій етап зосереджується на розвитку інноваційної інфраструктури та формуванні кластерів. Створення технопарків, стартап-інкубаторів, центрів трансферу технологій та дослідницьких лабораторій формує умови для народження нових ідей, підтримує підприємців на ранніх етапах і полегшує комерціалізацію інновацій. Важливу роль відіграють механізми фінансування, поєднання державних і міжнародних грантів, регіональних венчурних фондів та державно-приватного партнерства. Цей етап передбачає створення кластерів, які об'єднують оборонні підприємства, туризм, зелені технології, культурні заклади та університети для розвитку подвійних технологій (робототехніка, кібербезпека, біотехнології), що мають як військові, так і цивільні застосування.

Рис.2. Концептуальна схема етапів смарт-спеціалізації реновації БРС

Важливу роль у запропонованій рамці відіграє цифрова трансформація. Сучасні цифрові технології – мобільні додатки для навігації та безпеки, платформи електронного урядування, системи моніторингу та прогнозування, інструменти штучного інтелекту – підвищують привабливість території та підтримують управлінські рішення. Вони відкривають можливості для дистанційної освіти й медицини, ефективного управління інфраструктурою та залучення туристів через віртуальні тури, а також забезпечують прозорість і ефективність реалізації проєктів. Фінальний етап передбачає безперервний моніторинг і оцінювання, при якому система індикаторів охоплює економічне зростання, рівень зайнятості, обсяги інвестицій, інноваційну активність, стан інфраструктури та якість життя (рис.4). Регулярний аналіз результатів дозволяє коригувати стратегію з урахуванням нових викликів і трендів.

Концепція смарт-спеціалізації виникла на перетині теорій регіонального розвитку, інноваційних систем і теорій зростання. Її ідейним підґрунтям стали дослідження про нерівномірний регіональний розвиток, ендегенне зростання, креативний клас, клубну теорію та регіональні інноваційні системи (Foray, David, & Hall, 2009). Відповідно до цих підходів, довгострокова конкурентоспроможність територій визначається здатністю генерувати та використовувати знання, стимулювати підприємницьку активність, залучати таланти та інвестувати в інфраструктуру. Смарт-спеціалізація поєднала ці ідеї з практичними механізмами стратегічного планування, орієнтуючись на конкретні локальні активи й можливості.

Серед теоретичних передумов смарт-спеціалізації дослідники виокремлюють: розуміння нерівномірності економічного розвитку та необхідність спрямовувати ресурси на ті сфери, де регіон має найбільший потенціал; важливість ендегенного потенціалу й активної участі місцевих стейкхолдерів; роль кластерів і мереж у створенні інновацій; необхідність розвитку інноваційної інфраструктури (наукових центрів, технопарків, бізнес-інкубаторів) (Foray, David, & Hall, 2009).

Сам термін «смарт-спеціалізація» з'явився на початку 2000-х років завдяки роботам Dominique Foray, Paul A. David, Bronwyn H., Hall, які працювали над дослідженням політики інновацій для Європейського союзу (Foray, David, & Hall, 2009). Вони запропонували концентруватися на виявленні тих сфер діяльності, де регіон має унікальні переваги, і розвивати їх через підтримку інновацій, підприємництва та кооперації. У 2010-х роках Європейська комісія розробила методологію смарт-спеціалізації як обов'язкову умову для отримання фінансування з фондів регіонального розвитку та досліджень. З 2014 року стратегія смарт-спеціалізації стала невід'ємною частиною політики ЄС щодо регіональної конкурентоспроможності та інновацій, а розробка відповідних стратегій стала вимогою для доступу до коштів структурних фондів (European Commission, 2023). Ключові принципи смарт-спеціалізації включають фокусування на унікальних видах діяльності, які базуються на локальних ресурсах і відповідають глобальним трендам; горизонтальні інвестиції у знання, інфраструктуру й людський капітал; активну участь бізнесу, академічних інституцій, органів влади та громадянського суспільства у процесі «підприємницького відкриття» – виявлення перспективних напрямів розвитку через взаємодію всіх стейкхолдерів, а також гнучкість і можливість коригування пріоритетів у відповідь на зміни ринку та технологій (Foray, David, & Hall, 2009). Пошук нових ніш передбачає залучення не лише високотехнологічних секторів, а й агропромисловості, туризму, культурної спадщини, екологічних ініціатив (European Commission, 2023). В якості опорних блоків смарт-спеціалізації можна виокремити такі, як: локалізація, пріоритетизація та участь (рис.3). Локалізація передбачає відштовхування від конкретних умов регіону, його ресурсів, історії, спеціалізації та викликів. Пріоритетизація означає концентрацію ресурсів на обмеженій кількості напрямів, де регіон має потенціал для конкурентних переваг. Це допомагає уникнути розпорошення зусиль і досягти критичної маси для інновацій. Блок участі (стосується бізнесу, науки, влади, суспільства) забезпечує широку підтримку та легітимність стратегії (European Commission, 2023).

Рис.3. Опорні блоки смарт-спеціалізації. Складено на основі матеріалів (European Commission, 2023)

Окрім цих блоків, смарт-спеціалізація передбачає і наступні: наявність актуального аналізу конкурентоспроможності регіону, чітко визначеного управлінського органу, системи моніторингу та оцінювання, робочих груп із залученням стейкхолдерів, заходів для покращення науково-дослідної та інноваційної системи, підтримки трансформації промисловості та розвитку міжрегіональної співпраці (European Commission, 2023). Їх дотримання забезпечує впорядковане управління та підвищує ефективність реалізації стратегії.

Для белігеративно-рекреаційних систем важливо проаналізувати, як підходи смарт-спеціалізації можуть сприяти не лише економічному розвитку, а й підвищенню безпекових характеристик територій. Пріоритизація на основі локальних активів може посилити оборонну індустрію, розвиток подвійних технологій та залучення високих технологій у сферу безпеки. Підприємницьке відкриття може виявити нові напрями, наприклад, робототехніку, кібербезпеку, біотехнології, які важливі для військово-промислового комплексу та цивільних потреб одночасно. Водночас розвиток рекреаційного сектору, туризму та культури на засадах смарт-спеціалізації сприяє соціальній стабілізації та покращенню якості життя населення. Таким чином, смарт-спеціалізація виступає мультифункціональним інструментом, що здатен забезпечити баланс між обороною та мирним розвитком.

Повоєнні території часто характеризуються високим рівнем руйнувань, зниженим рівнем довіри до влади, депресією бізнесу та населення. Традиційні програми відновлення, які фокусуються на відбудові інфраструктури та соціальній допомозі, не завжди створюють довгострокові можливості для розвитку. Смарт-спеціалізація пропонує альтернативний підхід, заснований на пошуку конкурентних переваг і активному залученні місцевих стейкхолдерів.

Для белігеративно-рекреаційних систем це важливо з кількох причин. По-перше, кожна така територія має власну історію, природні та людські ресурси, географічні особливості й культурну спадщину, які можуть стати основою для розвитку. Наприклад, райони з унікальними ландшафтами можуть розвивати туризм; промислові центри можуть оновити свої

виробничі потужності через впровадження «зеленої» економіки; території з науковими установами можуть зосередитися на високотехнологічних розробках. По-друге, смарт-спеціалізація орієнтована на використання синергії між різними секторами, що особливо актуально для белігеративно-рекреаційних, де оборонний і цивільний сектори мають тісно співіснувати. По-третє, застосування смарт-спеціалізації допомагає створити чітку стратегічну рамку для залучення інвестицій і координації програм допомоги. Європейський досвід показує, що саме ті регіони, які визначили свої пріоритети й продемонстрували здатність до інновацій, отримують найбільшу підтримку з фондів ЄС та міжнародних організацій. Нарешті, підприємницьке відкриття сприяє відновленню довіри між владою, бізнесом і громадянами, адже всі вони беруть участь у визначенні спільного майбутнього.

Синергетичний ефект від інтеграції оборонного та рекреаційного компонентів белігеративно-рекреаційних систем може бути досягнутий через смарт-спеціалізацію. Наприклад, підприємства оборонної промисловості можуть диверсифікувати свою продукцію, застосовуючи технології подвійного призначення: розробки у сфері безпілотних систем можуть використовуватися для моніторингу природних ресурсів та безпеки туристичних маршрутів; технології очистки води, створені для військових потреб, можуть бути впроваджені для цивільного водопостачання.

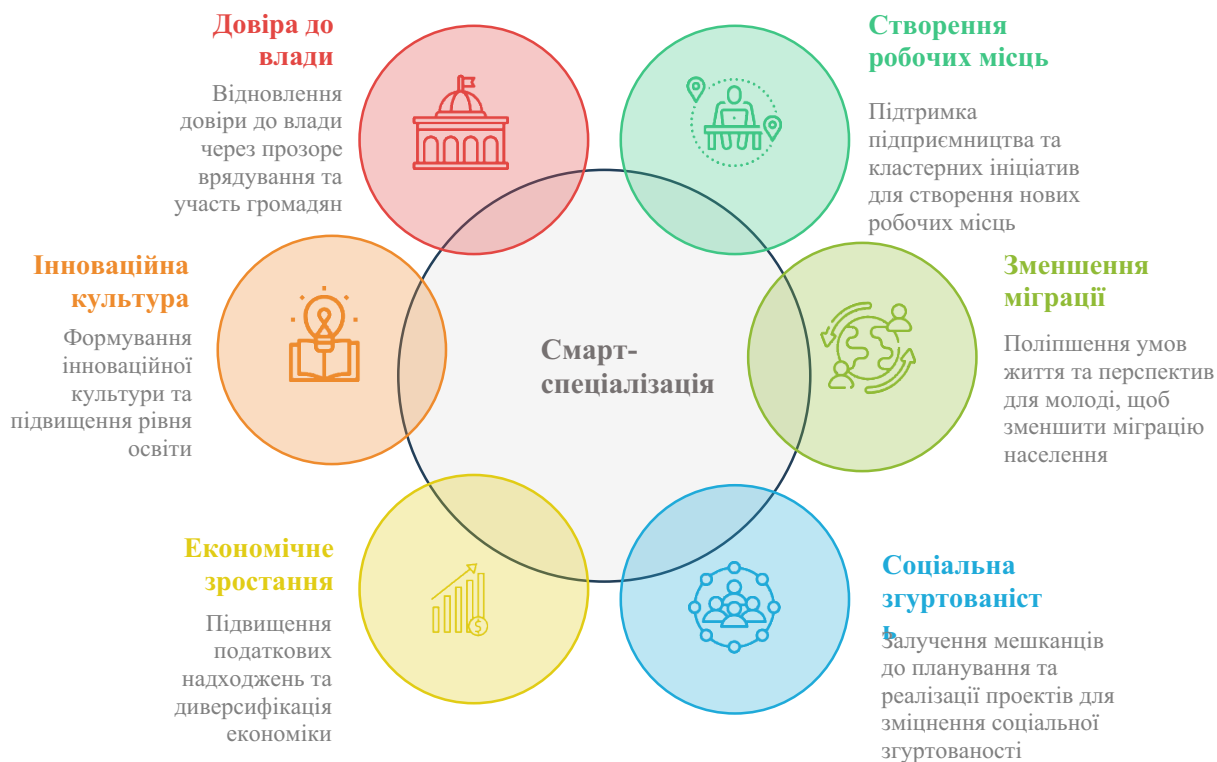
Рекреаційний потенціал, у свою чергу, може підсилювати оборонний спроможність через формування позитивного іміджу території та залучення ресурсів для модернізації військової інфраструктури. Туристичні потоки й інвестиції створюють податкові надходження, які можуть бути спрямовані на підтримку оборонних об'єктів. Важливо, щоб стратегія розвитку враховувала баланс між доступністю територій для відвідувачів та вимогами безпеки.

Досвід регіонів, що впроваджували смарт-спеціалізацію, підтверджує її ефективність. В Іспанії низка регіонів зосередилася на агропромислових технологіях і переробці сільськогосподарської продукції, що дозволило модернізувати традиційні сектори та підвищити експортний потенціал (Mäkinen et al., 2023). У Фінляндії пріоритети смарт-спеціалізації спрямовано на «зелені» технології, підвищення енергоефективності та збереження екосистем, що створило підґрунтя для стійкого розвитку і забезпечило лідерство у сфері чистих технологій (Śledzik & Weronis, 2021).

Ці кейси показують, що навіть регіони, які не мають потужної промислової бази, можуть досягти успіху, орієнтуючись у своєму розвитку на нішеві сфери. У контексті белігеративно-рекреаційних систем це означає, що території можуть обирати напрями, які базуються на їхніх особливих ресурсах: історико-культурних об'єктах, природних умовах, наявності військових технологій або наукових закладів. Важливо, що смарт-спеціалізація допускає широку сферу застосування – від високих технологій до туризму та охорони довкілля (European Commission, 2023).

Застосування смарт-спеціалізації в поствоєнних територіях має потенціал забезпечити низку соціально-економічних результатів:

- створення нових робочих місць через підтримку підприємництва та кластерних ініціатив;
  - зменшення міграції населення шляхом поліпшення умов життя та відкриття перспектив для молоді;
  - зміцнення соціальної згуртованості завдяки залученню мешканців до процесу планування і реалізації проектів;
  - підвищення податкових надходжень та диверсифікація економіки;
  - формування інноваційної культури та підвищення рівня освіти;
  - відновлення довіри до влади через прозоре врядування та участь громадян
- (рис.4).

Рис.4. Потенційні соціально-економічні результати впровадження смарт-спеціалізації на поствоєнних територіях. Складено на основі матеріалів (European Commission, 2023)

Першим етапом впровадження смарт-спеціалізації є всебічна оцінка поточного стану бєлігеративно-рекреаційних систем. Вона включає аналіз економічної структури, наявних активів, трудових ресурсів, стану інфраструктури, інноваційної потенціалу, соціальних і культурних особливостей. Для цього застосовуються методи економічного профілювання, SWOT-аналіз, аналіз ланцюгів доданої вартості. Також важливо виявити бар'єри розвитку, якими в умовах війни, воєнних загроз та поствоєнного відновлення є мінна небезпека, екологічні ризики, демографічні зміни, низьку довіру до інститутів.

У рамках аналізу слід оцінити конкурентоспроможність місцевих підприємств, наявність кластерів, наукових центрів, закладів профільної освіти та можливості для кооперації з іншими регіонами. Особливу увагу слід приділяти вивченню потреб і очікувань мешканців, ветеранів, переселенців. Результати аналізу лягають в основу подальшого визначення пріоритетних напрямів.

Наступний крок – забезпечення процесу підприємницького відкриття із залученням ключових стейкхолдерів. При цьому органи влади мають ініціювати відкриті дискусії, створити консультаційні ради, залучити експертів, підприємців, освітян, громадських активістів і міжнародних партнерів. Метою є ідентифікація перспективних ніш, у яких бєлігеративно-рекреаційні системи можуть досягти конкурентної переваги. Пріоритети повинні ґрунтуватися на оцінці ринку, наявних ресурсів, потенціалу для інновацій та можливостей для кооперації на міжрегіональному та міжнародному рівнях (Slyuko, 2021).

У результаті визначаються два-три стратегічні напрями розвитку, які стають основою для формування проектів та програми дій. Важливо забезпечити те, щоби пріоритети були реалістичними, підтримувалися громадою і відповідали загальнодержавній стратегії відновлення та безпеки. Разом з тим, важливо також розвивати інноваційну інфраструктуру: технопарки, стартап-інкубатори, центри трансферу технологій, лабораторії. Вони створюють умови для народження нових ідей, підтримують підприємців на ранніх етапах та полегшують

комерціалізацію інновацій. Доступ до фінансування є критичним: потрібно залучати державні та міжнародні гранти, створювати регіональні фонди підтримки стартапів, розвивати механізми державно-приватного партнерства.

Сучасні цифрові технології відіграють дедалі більшу роль у відновленні та розвитку. Для белігеративно-рекреаційних систем важливими є мобільні додатки для навігації й безпеки, платформи електронного урядування, системи моніторингу та прогнозування, використання штучного інтелекту для аналізу даних і прийняття рішень. Дослідження зазначають, що впровадження цифрових інструментів, таких як мобільні додатки, доповнена реальність, віртуальні карти й паспорти, підвищує привабливість територій і сприяє їхньому розвитку. Для повоєнних територій цифрові технології відкривають можливості дистанційної освіти та медицини, управління інфраструктурою, залучення туристів за допомогою віртуальних турів, а також забезпечують прозорість і ефективність управління проєктами.

Смарт-спеціалізація передбачає постійний моніторинг реалізації та корекцію пріоритетів. Система індикаторів може включати показники економічного росту, рівень зайнятості, обсяг інвестицій, кількість інноваційних підприємств, стан інфраструктури, якість життя населення. Регулярний аналіз результатів дозволяє адаптувати стратегію, враховуючи нові виклики, зміни у ринкових умовах чи технологічних трендах. Важливо забезпечити зворотний зв'язок із громадянами та прозорість у прийнятті рішень.

Досвід ЄС демонструє різноманітність підходів до реалізації смарт-спеціалізації у регіонах, що пройшли через військові конфлікти або глибоку структурну трансформацію економіки. Поряд із добре відомими прикладами Іспанії та Фінляндії показовою є Хорватія, де після війни 1990-х років державна політика була спрямована на відновлення портової інфраструктури та розвиток туристичного потенціалу Адриатичного узбережжя. У рамках смарт-спеціалізації було підтримано створення кластерів морської біотехнології, виробництва суднового обладнання та культурного туризму, що дозволило регіону поступово перейти від військової економіки до цивільної та залучити значні інвестиції. У 2018 р. туризм забезпечував 79 % зайнятості та 82 % валової доданої вартості у хорватській «блакитній» економіці, тоді як сектор суднобудування, ремонту суден і портової діяльності втратив значну частку порівняно з 2009 р. (Śledzik & Weronis, 2021). Це свідчить, що в постконфліктний період ключовим драйвером зростання став саме туристичний сектор, тоді як суднобудування зберегло важливу, але вже другорядну роль. Завдяки такій політиці традиційно військові припортові території переорієнтувалися на цивільні види діяльності та почали залучати значні інвестиції (Śledzik & Weronis, 2021).

У Швеції акцент смарт-спеціалізації зроблено на розвитку біотехнологій та медичних інновацій, що дало змогу залучити вагомі інвестиції та створити нові робочі місця. Частина колишніх військових баз трансформувалася в освітньо-наукові та інноваційні центри з фокусом на екологічні технології, де поєднуються дослідницькі лабораторії, бізнес-інкубатори й навчальні програми для різних цільових груп, зокрема ветеранів та переселенців. Поєднання державних інвестицій, приватного капіталу та активної участі університетів сформувало життєздатну регіональну екосистему, що демонструє, як військова інфраструктура може бути інтегрована в нові кластери «зеленої» економіки (STUNS Life Science, 2024).

Ще до повномасштабної агресії в окремих областях України почали формуватися підходи до смарт-спеціалізації: регіони визначали пріоритети в аграрному секторі, ІТ, машинобудуванні, туризмі. Утім, реалії воєнного та післявоєнного часу вимагають суттєвої адаптації цих стратегій із урахуванням безпекових ризиків, демографічних змін і потреб повоєнної перебудови економіки. Певне наближення до логіки смарт-спеціалізації демонструють приклади індустриальних парків. Індустриальний парк «Центральний» у Кременчуці має п'ять взаємодоповнювальних секцій: Ні-Тес (машинобудування), TechnoPolis (ІТ-технології та електроніка), Logistics, EcoLife (харчова та переробна промисловість) і Energetics (альтернативна енергетика та машинобудування), що дозволяє поєднувати

високотехнологічне виробництво, логістику та «зелену» енергетику й створювати нові робочі місця (SME Development Info, 2025). Еко-індустріальний парк «Південний» у Подільську (Одеська область) орієнтується на залучення понад 80 млн дол. інвестицій для розвитку виробництва харчових продуктів, готових металевих виробів, машинобудування, меблевого виробництва та науково-технічної діяльності, демонструючи підхід до інтеграції промислового розвитку з екологічними стандартами та інноваційними видами діяльності (UkraineInvest, 2021).

Паралельно низка громад західних регіонів (зокрема Львівської та Івано-Франківської областей) активніше використовує туристичний та культурний потенціал для розробки програм рекреації та реабілітації. Тут упроваджуються мобільні додатки для туристів і внутрішньо переміщених осіб, створюються віртуальні тури історико-культурними об'єктами, розробляються нові маршрути зеленого туризму, що сприяє формуванню кластерів рекреаційних і креативних індустрій. На рівні центральних органів влади в межах Національного плану відновлення України передбачено використання смарт-спеціалізації як одного з ключових інструментів регіонального відновлення: очікується, що області визначать пріоритетні напрями розвитку, сформують портфелі проектів із урахуванням безпекових аспектів та потреб населення, а також забезпечать узгодженість між національними й регіональними стратегіями.

Узагальнюючи наведені приклади, можна стверджувати, що смарт-спеціалізація здатна виконувати інтеграційну роль, якої потребують белігеративно-рекреаційні системи. Досвід регіонів, що вже пройшли через військові конфлікти або трансформацію оборонної економіки, показує: успіх відбудови пов'язаний не з простим «перезапуском» довоєнної моделі, а з переорієнтацією на нові види діяльності, побудовані навколо локальних активів та чітко визначених ніш. У згаданих кейсах це проявляється через формування кластерів, які поєднують залишки військової інфраструктури з туризмом, морською та біотехнологічною діяльністю, культурними індустріями, «зеленою» енергетикою й переробкою сировини.

Для белігеративно-рекреаційних територій ключовою проблемою є не лише фізична руїна, а й потреба змінити функціональну «логіку» простору: від зони ризику та травми – до середовища безпеки, відпочинку й інноваційної економічної активності. У цьому сенсі наведені приклади засвідчують, що смарт-спеціалізація дозволяє одночасно працювати з кількома блоками задач, які вже окреслені для БРС: інженерно-транспортне відновлення, економічна реінтеграція, соціальна та психологічна реабілітація, формування позитивного іміджу території. Післявоєнні регіони ЄС, які зробили ставку на туризм, біотехнології, культурний сектор або «зелену» модернізацію промисловості, фактично вирішували ті самі типи завдань, що постають перед українськими белігеративно-рекреаційними системами: як перетворити простір, позначений воєнним досвідом, на джерело нових конкурентних переваг, а не хронічну «зону проблем».

Показово, що в описаних європейських регіонах військова спадщина не витісняється повністю, а вбудовується у нову модель розвитку як ресурс. Частина припортових, промислових чи колишніх військових територій зберігає зв'язок з оборонною та транспортною функціями, але водночас стає майданчиком для рекреації, інноваційного бізнесу, культурних практик. Для белігеративно-рекреаційних систем це принципово важливо: поєднання пам'яті про війну, чинних безпекових потреб і рекреаційної функції неможливо розв'язати через «монофункціональність». Смарт-спеціалізація тут забезпечує рамку, у межах якої оборонні, туристичні, екологічні, науково-освітні та креативні напрями не конкурують між собою, а вибудовуються у зв'язану систему кластерів. Вона дозволяє планувати не окремі об'єкти (парк, завод чи музей), а цілі ланцюги доданої вартості, де, наприклад, підприємства подвійного призначення, освітні програми для ветеранів, рекреаційні сервіси та цифрові продукти взаємно підсилюють одне одного.

Українські вищезгадані ініціативи показують, що подібні підходи вже починають

формуватися і в національному контексті. Індустріальні та еко-індустріальні парки з чітко окресленим профілем секцій демонструють, як у межах однієї території можна поєднувати машинобудування, IT-сектор, харчову переробку, «зелену» енергетику та науково-технічну діяльність. Для белігеративно-рекреаційних систем це важливий прецедент: аналогічні майданчики можуть базуватися на колишніх військових зонах або прилеглих до них територіях, стаючи ядрами кластерів подвійних технологій, логістики, сервісного обслуговування, реабілітаційних та туристичних послуг. Водночас ініціативи західноукраїнських громад, орієнтовані на рекреацію, культурну спадщину, мобільні додатки та віртуальні тури, демонструють потенціал діджиталізації як інструменту не тільки маркетингу територій, а й формування нових форматів освоєння простору – того, що зазнав воєнних руйнувань.

Окремої уваги заслуговує те, що у всіх описаних прикладах смарт-спеціалізація реалізується не як суто технічна «технологія планування», а як процес, що включає широкий спектр стейкхолдерів – від бізнесу й університетів до органів влади та громад. Це безпосередньо кореспондує з тим, як у дослідженні белігеративно-рекреаційних систем трактуються вимоги до реінтеграції населення, ветеранів та переселенців, підвищення довіри до інститутів, конструювання нової ідентичності місця. Партисипативні механізми, що застосовуються в європейських та українських смарт-спеціалізаційних процесах, можуть бути безпосередньо перенесені в контекст белігеративно-рекреаційних систем – через консультаційні ради, «підприємницькі відкриття», залучення громад до обговорення сценаріїв перепрофілювання військових об'єктів, визначення пріоритетів рекреаційного використання чутливих територій, участь у спільному моніторингу якості життя й безпеки.

З огляду на це, окреслений досвід не лише ілюструє «успішні історії» інших регіонів, а й формує практичний орієнтир для розроблення стратегій відновлення белігеративно-рекреаційних систем в Україні. Він показує, що саме поєднання кластерної логіки, подвійних технологій, рекреаційного й культурного потенціалу, цифрових інструментів управління та постійного моніторингу дозволяє переводити території, позначені війною, у режим стійкого розвитку. Для таких систем це означає не лише фізичну реконструкцію чи повернення економічної активності, а й створення довготривалих платформ для інновацій, соціальної згуртованості та нового образу місця, в якому оборонна та рекреаційна складові взаємно підкріплюють одна одну, а не вступають у конфлікт.

Попри потенційні вигоди, застосування смарт-спеціалізації для реновації белігеративно-рекреаційних систем стикається з рядом викликів:

- високий рівень невизначеності та безпекові ризики у прифронтових територіях, що ускладнюють довгострокове планування;
- обмежені фінансові ресурси та конкуренція за кошти між регіонами;
- недостатня інституційна спроможність місцевих органів влади та відсутність досвіду впровадження стратегічного планування за методологією смарт-спеціалізації;
- проблеми з власністю на землю та інфраструктуру, юридичні перепони щодо відновлення об'єктів;
- психологічні бар'єри та недовіра населення до влади після травм війни.

Для подолання цих викликів потрібно забезпечити політичну підтримку з боку центральної влади, залучити міжнародних консультантів, організувати навчання для місцевих команд, створити прозорі механізми розподілу ресурсів та контролю виконання. Важливу роль відіграє донорська допомога, зокрема гранти на підготовку стратегічних документів, відновлення інфраструктури та підтримку підприємництва.

У регіонах, що постраждали від війни, населення переживає сильний стрес, втрату житла, економічні труднощі. Це впливає на готовність людей брати участь у стратегічному плануванні та інноваційних проєктах. Важливо проводити роботу з психосоціальної підтримки, будувати довіру через відкритий діалог і враховувати культурні особливості. Деякі

громади можуть опиратися нововведенням, сприймати відновлення фортифікаційних споруд як нагадування про травматичне минуле. Тому проекти повинні бути чутливими до контексту, передбачати елементи меморіалізації та вшанування пам'яті.

Інвестиції в поствоєнні регіони пов'язані з високими ризиками. Потенційні інвестори можуть вимагати гарантій, страхування політичних ризиків, податкових пільг. Внутрішні джерела фінансування (держбюджет, регіональні бюджети) обмежені, адже значна частина ресурсів спрямовується на оборону. У цих умовах важливо вибудовувати партнерства з міжнародними фінансовими інститутами, використовувати механізми розвитку публічно-приватного партнерства, концесії, залучати краудфандинг та участь діаспори.

Попри складнощі, відновлення белігеративно-рекреаційних систем відкриває унікальні можливості для розвитку. По-перше, масштаби руйнувань створюють попит на будівельні, інженерні, логістичні послуги, що може активізувати місцевий бізнес. По-друге, використання сучасних технологій дозволяє будувати «розумну» інфраструктуру з нуля: енергетично ефективні будинки, цифрові системи управління, «зелені» транспортні рішення. По-третє, державна та міжнародна підтримка відновлення створює фінансовий ресурс для впровадження новацій, які в інших умовах було б важко реалізувати. Нарешті, суспільна підтримка перетворень є високою, адже відбудова – спільна мета для всієї країни.

Європейський Союз висловив готовність підтримувати Україну у відновленні. Перспективою є участь регіонів у програмах транснаціонального співробітництва, обміну найкращими практиками, залучення до європейських кластерів та ініціатив у сфері оборонної промисловості, цифровізації й зеленої енергетики. У перспективі інтеграція смарт-спеціалізації у державну політику сприятиме наближенню України до політик ЄС, полегшить доступ до фондів і сприятиме економічній інтеграції.

Висновки. Смарт-спеціалізація розглядається як цільовий інструмент реновації белігеративно-рекреаційних систем, а не лише як загальний підхід інноваційної політики. Поставлена мета – проаналізувати потенціал та окреслити обмеження смарт-спеціалізації як дієвого інструменту реновації белігеративних та белігеративно-рекреаційних систем – реалізована через послідовне вирішення сформульованих завдань. По-перше, уточнено сутнісно-структурні характеристики белігеративно-рекреаційних систем як територіальних утворень, що поєднують наслідки воєнних дій, рекреаційний потенціал і потреби безпеки, що обґрунтовує необхідність спеціалізованих підходів до їх відновлення. По-друге, розкрито теоретичні засади смарт-спеціалізації та показано релевантність цього підходу саме для поствоєнних територій, де важливо поєднати ремедіацію, економічну трансформацію та соціальну реінтеграцію. По-третє, запропоновано впровадження смарт-спеціалізації в політику реновації белігеративно-рекреаційних систем, що включає глибокий аналіз локальних активів і бар'єрів, процес підприємницького відкриття, кластеризацію, розвиток інноваційної та цифрової інфраструктури, а також систему моніторингу й корекції пріоритетів.

Аналіз міжнародного та українського досвіду дав змогу показати, як окреслені у статті теоретичні положення узгоджуються з реальними потребами відновлення белігеративно-рекреаційних систем. Приклади трансформації поствоєнних та військово орієнтованих територій у країнах ЄС демонструють, що поєднання оборонних компетенцій із розвитком туризму, креативних індустрій, «зелених» технологій та біотехнологій дозволяє не лише компенсувати втрати, а й формувати нові конкурентні ніші. Для белігеративно-рекреаційних систем це означає можливість цілеспрямовано поєднувати оборонні функції з економічним і соціальним відновленням: кластеризація на базі оборонних підприємств і рекреаційних ресурсів, впровадження технологій подвійного призначення, використання цифрових сервісів у туризмі та управлінні територіями безпосередньо відповідають комплексу задач їх реновації – від модернізації інфраструктури та створення робочих місць до підтримки психологічної реабілітації та формування нової ідентичності простору. Таким чином, досвід інших країн і перші українські практики підтверджують, що смарт-спеціалізація здатна забезпечити цілісну

відповідь на потреби відновлення белігеративно-рекреаційних систем, а не лише вирішувати окремі галузеві проблеми.

Отримані результати мають прикладне значення для формування національної та регіональних стратегій відбудови. Смарт-спеціалізація у відновленні белігеративно-рекреаційних систем може забезпечити не тільки створення нових робочих місць, зменшення міграції та диверсифікацію економіки, а й зміцнення оборонної спроможності через розвиток кластерів подвійних технологій, розширення рекреаційних і культурних практик, підвищення довіри до влади завдяки прозорим партисипативним процедурам. За умови врахування безпекових ризиків, фінансових обмежень і соціальних особливостей, а також за наявності політичної волі та інституційної спроможності на місцевому рівні, смарт-спеціалізація може стати одним із ключових інструментів національної стратегії повоєнної відбудови. Від того, наскільки послідовно буде реалізовано запропонований підхід, залежить, чи зможуть белігеративно-рекреаційні системи трансформуватися з зон воєнної руйнації на осередки інновацій, туризму та культури й стати орієнтиром для інших країн, що стикаються з аналогічними викликами.

References

- Bezvershenko, Y., Ganguli, I., Talavera, O., & Gorodnichenko, Y. (2025). *Innovation for economic resilience: Strengthening Ukraine's human capital and science sector* (CEPR Policy Insight No. 138). Centre for Economic Policy Research. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/235620-policy_insight_138_innovation_for_economic_resilience_strengthening_ukraine_s_human_capital_and_science_sector.pdf
- European Commission. (2023). *About S3*. Directorate-General for Regional and Urban Policy. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communities-and-networks/s3-community-of-practice/about_en
- European Commission. (2025). *International cooperation with Ukraine in research and innovation*. Research and innovation policy. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/europe-world/international-cooperation/association-horizon-europe/ukraine_en
- European Court of Auditors. (2025). *Smart specialisation strategies in the EU* (Review 05/2025). Luxembourg. URL: https://www.eca.europa.eu/ECAPublications/RV-2025-05/RV-2025-05_EN.pdf
- Foray, D., David, P. A., & Hall, B. H. (2009). *Smart specialisation: The concept*. In European Union (Ed.), *Knowledge for growth: Prospects for science, technology and innovation* (EUR 24047). Office for Official Publications of the European Communities. URL: https://eml.berkeley.edu/~bhall/papers/ForayDavidHall11_smart_specialisation_MTEI-WP-2011-001.pdf
- German Marshall Fund. (2024). *A smart specialization strategy for Ukraine*. URL: <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2024-04/A%20Smart%20Specialization%20Strategy%20for%20Ukraine.pdf>
- Hotra, V., & Rosola, U. (2025). Innovative development of creative industries enterprises through smart specialization of regions. *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism: Economics, Psychology and Management*. DOI: <https://doi.org/10.54929/3041-2390-2025-05-01-09>
- Invest in Spain (ICEX). (2024). *Agri-Food industry*. URL: <https://www.investinspain.org/en/industries/agri-food>
- Mäkinen, P., Vehreävesa, S., Hirvonen, M., Malinen, P., Kaiponen, J., Rämetsä, J., & Riipi, M. (2023). *Shared smart specialisation strategy for East and North Finland as from January 2024* (Raportti A70/2023). Lapin liitto. URL: https://www.lapinliitto.fi/wp-content/uploads/2023/12/IP-Suomi-A%C3%84ES-taitto-210x210mm_ENG_verkkojulkaisu.pdf
- Pidorycheva, I. Yu., & Bash, A. S. (2024). Smart specialization of industrial regions of Ukraine: Organizational and economic support. *Economy of Industry*, 2(102), 72–89. URL: <https://ojs.econindustry.org/index.php/ep/article/view/300>
- Śledzik, K., & Weronis, E. (2021). *Comparing the national smart specialization strategies (3S) of the SEA-EU countries: Report on the best practices of cooperation within the socio-economic sector*. University of

Gdańsk. URL: <https://sea-eu.org/wp-content/uploads/2021/11/OP-2.8-Comparing-the-national-S3-of-the-SEA-EU-Countries-Gdansk-2021.pdf>

Slynko, M. Yu. (2021). *Smart specialization of the region as an instrument of innovative development*. Doctoral dissertation, Cherkasy State Technological University. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/2669>. (In Ukrainian).

SME Development Info. (2025). *Industrial parks: Everything for the development of small and medium enterprises*. URL: <https://www.smedevelopment.info/searchoffice/4>. (In Ukrainian).

STUNS Life Science. (2024). *Stockholm–Uppsala life science cluster: Capital of life: Insight magazine*. STUNS Life Science. URL: <https://lifescience.stuns.se/wp-content/uploads/2024/10/Insight-Magazine-2024-ensidig.pdf>

Udovychenko, V., & Petrovskyi, I. (2024). Restoration of beligerative recreational systems using smart specialisation tools: Challenges and opportunities. *Constructive Geography and Rational Use of Natural Resources*, 4(Special issue), 81–87. DOI: <https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special-12/19> (In Ukrainian).

UkraineInvest. (2021). *The Government of Ukraine included eco-industrial park «Pivdennyi» in the Register*. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/news/uryad-ukrayiny-vklyuchyv-do-reyestru-eko-industrialnyj-park-pivdennyj/>